

UDK 821.163.4.09 Sijarić Ć.

Izvorni naučni rad

Hasnija MURATAGIĆ-TUNA (Sarajevo)

Filozofski fakultet

hasnijamuratagictuna@live.com

VALORIZACIJA GOVORNE I PISANE RIJEČI ĆAMILA SIJARIĆA

Ćamil Sijarić je jedan od najvećih i najprevođenijih pisaca sa naših prostora. O njegovom jeziku, govornom i pisanom, govorili su njegovi savremenici: književnici, književni kritičari, lingvisti i dr., ali i sam Sijarić. Najčešće su isticali da su ga slušali s velikim zadovoljstvom, da je imao prirodni dar za pričanje i da je bio vezan za zavičajni/narodni govor, odnosno jezički izraz koji je umnogome inspiriran zavičajem. Uspoređivali su ga s drugim piscima i to najpoznatijim. Međutim, pokazat ćemo da Sijarić nije posjedovao samo prirodnu nadarenost, već je i učio umijeće govorenja. Vidjet ćemo i to da je živi narodni govor svog rodnog kraja integrirao u svoj književnojezički izraz, ali ne u potpunosti. Sijarićev jezik je stiliziran, a o njemu su oni bliži književnim interpretacijama govorili impresionistički, a lingvisti samo na osnovu egzaktnih podataka. Osvrnut ćemo se i na samo imenovanje jezika Ćamila Sijarića.

Ključne riječi: Ćamil Sijarić, govor, jezik, stil, narodni jezik, Bihor; lingvisti, književnici, književni kritičari, valorizacija

Čovjek je prirodno obdaren, tj. sposoban da ono što misli i osjeća izrazi govornom ili pisanom riječi. Otuda se govor i pisanje smatraju bitnim odlikama svakog pojedinca. Međutim, ono što se govori nije neminovno vrijedno, zanimljivo i svakom podjednako dopadljivo. Ni napisano nije neminovno lijepo, najčešće zato što ne slijedi kodificirani jezik, ili zato što nije oblikovano odgovarajućim jezičkim i stilskim sredstvima. Dobro govorenje i dobro pisanje svojstveno je samo rijetkima.

Moramo najprije napomenuti da u govoru ima više mogućnosti za izražavanje; prisutna je multimedijalnost: ljudski glas, vrednote govornog jezika, mimika i gestovi, čovjekovo ponašanje prilikom govorenja itd. U pisanom

izražavanju čovjek je ograničen samo na jedno sredstvo, na pisanu riječ. Govorni jezik ima više izražajnih sredstava, a ona se bez teškoće ne mogu preokodirati samo na riječi. Dakle, u pisanju nam preostaju samo riječi, u najopćijem smislu. Riječi se udružuju u sintagme i rečenice, a u kontekstu (dovršenom odlomku govora, odnosno tekstu) semantički konkretiziraju. Govorni jezik je trenutni, pisani ima trajnu vrijednost. Pomoću audio-vizuelne tehnike i govor može osigurati svoje trajanje.

Jezikom se, znači, obuhvata i ono što se govori i ono što se piše. Pojedina svojstva jezika pojačano se ostvaruju u govoru, druga u pisanju. Govor i pismo pripadaju istom kompaktnom jeziku. To su dva kodna sistema u jeziku. U radu ćemo upravo govoriti o tome kako se tim kodnim sistemima služio naš poznati pisac Ćamil Sijarić te kako su to ocjenjivali poznati književnici (književni kritičari, teoretičari književnosti, esejisti) i jezičari.

Najprije ćemo se osvrnuti na govoreni jezik Ćamila Sijarića.

Ćamil je vjerovao da mu je Bog darovao lijep govor. Oni koji su ga slušali tvrdili su da je imao urođeni besjednički dar, da je bio veliki orator, i to onaj koji posjeduje glumačke kvalitete. Zato su „željeli da su što duže u zvuku njegovih riječi“,¹ jer sve njegove izgovorene riječi zvučale su im kao dio pjesme.² Kažu da je znao tako lijepo usaglasiti „pokrete tijela s riječima koje izgovara“,³ čistim i muzikalanim glasom, prožetim mekom i pritajenom tugom.⁴ Mnogi i sad pamte boju svake njegove riječi, njegov „naglasak i akcenat“.⁵ Nenad Vuković i danas čuje njegov glas i vidi njegovu pojavu, njegov lik i njegov gest, pokrete njegovih dugih ruku, duge prste i na malom prstu veliki stari prsten. Smatra da je posebnu snagu zvučnoj slici davala Ćamilova naracija obogaćena snagom silazne prozodije. Ćamil je odsječan silazni akcenat ponio iz rodnog kraja i ostao mu vjeran cijelog života. Vuković kaže da „snaga Ćamilova dugog silaznog akcenta i postakcenatsko smirenje riječi preko dužina... stvaraju najkvalitetnije zvučne slike u njegovom reskom tembru“.⁶

Tvrdi se da Ćamil nije učio tehniku govorenja, a ipak je nepogrešivo osjećao „*blokove u frazi /rečenicu/, povezanost blokova, njihove akcente i logički akcenat cijele fraze*“.⁷ Njegovi tonovi u glasu bili su mehki, nježni, tahnani, plavičasti, topli, kao i njegovo „veliko, iskreno, plemenito čovječje srce

¹ N. Vuković, „(Naslijeđeni) dar pripovijedanja“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 60.

² Avdan Hozić, „Samo je jedan Ćamil“, u: *Ćamil gora razgovora*, priredio F. Dizdarević, Međurepublička zajednica za kulturno prosvjetnu djelatnost, Pljevlja, 2001, str. 39.

³ H. Bašić, „Mogao je s pričom čovjeka s vješala da skine“, u: *Ćamil gora razgovora...* str. 85.

⁴ S. Sijarić, „Sjećanje na Ćamila“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 21.

⁵ V. Milošević, „Razgovor je duši poslastica“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 27.

⁶ Nav. rad, str. 61.

⁷ N. Vuković, nav. rad, str. 63.

– gnijezdo za ljudske muke i patnje, ali i plav prostor za raskrilaćene ptice“.⁸ Pjesnik Velimir Milošević vrlo slikovito objašnjava Sijarićev govor. Dok ga je slušao činilo mu se da njegove misli lete „kao jata tek poletjela iz njegovog grla, sa njegovih usana“. Sijarić bi u tom trenu kreirao riječi tvoračke moći, i znao „da se vine u čudesne sfere svoje naracije“.⁹

Njegove jezički pravilno oblikovane rečenice, misaono veoma sadržajne, lijepo izgovorene, književnika Safeta Sijarića su još od djetinjstva bacale u bunilo i nosile u visine.¹⁰ Književnik Dragoljub Jeknić se poslije Ćamilovih kazivanja vraćao kući kao iz nekog liječilišta. Njegove priče su mu davale nekakvu novu snagu, jer je, po njegovom mišljenju, Ćamil zračio paleolit-skom energijom i mladošću.¹¹ Velimir Milošević je uživao slušajući ga „kako besjedi i maštari, divio se toj njegovoj umjetnosti naracije, i uživao u raskoši njegovog duha i dara“.¹² Akademik Muhamed Filipović, filozof, bio je fasciniran Ćamilovim govorom. Kaže da je sve čega bi se Sijarić „dotakao riječima, postajalo (je) priča, dobivalo (je) formu bogatog tkanja riječi, pretvaralo se u umjetničko djelo pripovijedanja“.¹³ Husein Bašić, jedan od najpoznatijih pisaca iz Crne Gore, misli da je Ćamil uživao pričajući. Bio je nenadmašni pričalac.¹⁴ Pričao je prirodno i spontano, umno i jednostavno. Novinar i književnik Mićo Cvijetić uspoređuje Ćamilovu besjedu sa zavodljivim Šeherezadinim pričanjem.¹⁵ Sreten Asanović, također književnik, tvrdi da je Sijarić bogom nadareni antički aed¹⁶ (tj. pjevač i pjesnik slobode u herojskom periodu starih Grka /v. M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980). Mislimo da je najljepši kompliment Ćamilovom pričanju dao Todor Rosić, književnik. Rekao je da je „bio je majstor sokratovskog besedništva“.¹⁷

Iz brojnih radova o Ćamilu Sijariću, može se vidjeti da je bio uvijek rado slušani pričalac, jer je njegovo pričanje više sličilo recitiranju nego običnom prepričavanju događaja. Slušaoce je umio lijepom pričom i pričanjem omađijati. Umio ih je provesti kroz vakte i zemane, kroz historiju i legende. Slojevitošću razgovora općinjavao je mlade, a do njih mu je bilo posebno sta-

⁸ V. Perišić, „On vječno živi u pričama našim i djelima svojim“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 46.

⁹ V. Milošević, nav. rad, str. 28.

¹⁰ S. Sijarić, nav. rad, 23.

¹¹ „Sjećanje na Ćamila Sijarića“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 159.

¹² Nav. rad, str. 26.

¹³ „Ćamil Sijarić – povodom jedne smrti“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str. 11.

¹⁴ H. Bašić, nav. rad, str. 84.

¹⁵ Mićo Cvijetić, „Magija riječi, priče i pričanja“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 94.

¹⁶ S. Asanović, „Prisjećanje o Ćamilu“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 145.

¹⁷ T. Rosić, „Radosna tuga Ćamila Sijarića“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 35.

lo, jer je znao da će oni prenositi duh njegovog pričanja. Žene su ga također voljele slušati. Poznajući njihovu ćud, Ćamil je i sam isticao da mu je bilo sa njima milina razgovarati.¹⁸

Imali smo prilike da slušamo i razgovaramo sa Ćamilom. Odmah smo mogli zaključiti da su realne visoke ocjene date njegovoj izgovorenoj riječi. Upamtiti smo ga kao čovjeka koji zrači neposrednom jednostavnošću, koji besjedi s ležernošću, lahko i nadasve prijatno. Lahko smo mogli uočiti da posjeduje istinski pripovjedački dar. Međutim, znali smo da se darovitim govornikom ne postaje tek tako. Zanimalo nas da li je Sijarić išta radio na izgrađivanju svojih oratorskih sposobnosti. Saznali smo da je kao predratni student na Beogradskom univerzitetu uporno vježbao umijeće govorenja, tada za potrebe javnih nasupa na studentskim skupovima. „Sijarić je vježbao marljivo i uporno, vidno napredujući u tome, ostvarujući zavidan nivo umijeća govorničtva“.¹⁹ O tome se rijetko govori, vjerovatno da se ne bi umanjila njegova prirodna govornička nadarenost. Vjerujemo da je postao dobrim govornikom i zato što je bio dobar poznavalac besjedništva, od Helade do novog vremena, i naše usmene tradicije. V. Milošević je lijepo zapazio da je Sijarić iz epske tradicije, znao „da odabere i izdvoji ono lirsko, ono suptilno, ono treperavo i neuhvatljivo, ono srcu blisko i duši blisko, duševno, da oko toga, poput bršljana, savije svoj glas i govor, svoj pogled na svijet. U svemu tome bilo je neke pjesničke opsjednutosti, opčaranosti. Sijarić je u svakom svom činu i činjenju bio, prevashodno, pjesnik“.²⁰ (Miloš Bandić, govoreći o Sijarićevom prvom romanu, misli da folklorni elementi umanjuju ukupnu vrijednost romana *Bihorci*, čak tvrdi da su *Bihorci* „najočigledniji primjer sa tipično folklornim izrazom“.²¹) Znao je Sijarić puno narodnih poslovice, mudrih izreka, i sve ih je rabio u svojim govorima. Volio je one sjetne i tužne pjesme, često ih je recitirao i pjevao. Imao je i dobre uzore: Čehova, Tolstoja (posebno *Hadži Murata*), Gogolja (naročito *Tarasa Buljbu*), Maksima Gorkog, Elina Pelina, Miloša Crnjanskog i mnoge druge domaće i strane pisce. Znao je više jezika (francuski, arapski, pomalo albanski i turski). Bio je poznavalac očaravajućeg i zavodljivog pripovijedanja koje je, kao i drugi pisci, učio od Orijenta.²² Svakako, tu su i njegovi dobri učitelji: Pero Slijepčević, Anica Savić-Rebac i dr.

¹⁸ Svetozar Radonjić Ras, „Bilo je divno s Ćamilom“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 70.

¹⁹ V. Kovačević, *Rifat Burdžević Tršo*, Beograd, 1975. (Preuzeto od H. Bašića, „Ćamil Sijarić – između usmene i pisane riječi“ / u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, 105/).

²⁰ Nav. rad, str. 29.

²¹ „Vreme romana 1950–1955“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str. 224.

²² J. Osti, „I danas čujem Ćamilov glas“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 53.

Sijarić je često isticao da je dobrim govornikom postao zahvaljujući utjecaju govora ljudi iz rodnog kraja. Govorio je da svijet iz tog starog Sandžaka „ne umije drugačije da govori do poetski – on kad govori, veze svoj vez, a kad o nečemu sa oduševljenjem priča, taj njegov vez je prava čipka, prava poezija“,²³ baš kao i Sijarićev. Jasno je zašto je Sijarić postao dobar orator.

Vidjeli smo kako je govorio Ćamil Sijarić. Dalje ćemo vidjeti kako je pisao.

U više navrata Sijarić je govorio da piše „užasno sporo“, i da teško misli prenosi na papir, te da rijetko šta briše. Ono o čemu je želio pisati najprije je osmišljavao, a kad bi prešao na pisanje, vodio je računa da to što je zamislio stilski pristojno uobliči. Smatrao je da pisac ne treba da vuče nekakve papiriće i da stalno nešto zapisuje. „Pisac treba da pamti i da u sebi prerađuje ovu grubu stvarnost u čistu umjetnost“. ²⁴ Pričao je da se pri pisanju služio velikim sveskama, kao i Tolstoj, da mu se riječi ne bi gurale i spoticale, „da ne lome noge“. ²⁵ U svojoj je radnoj sobi, za svojim radnim stolom, „svaku riječ pisao rukom i tako slagao rečenicu za rečenicom, a pisao je onako kao što bi to isto govorio“. ²⁶

Na pisanje je gledao kao na zabavu, ponekad mučnu. Uživao je pišući, ali nije uvijek bio zadovoljan onim što je napisao. Govorio je da je za njega pisanje magija i strast. Svojim se djelima nikada nije vraćao, niti je šta u njima mijenjao. Čak je smatrao da ih tako dobro ne bi mogao napisati kada bi ih morao ponovo pisati. ²⁷ Govorio je da nije dobro da lektori „vršljaju“ po napisanom piščevom tekstu, jer mogu intervenirati onda kad ne treba, i kako ne treba. Bio je jako povrijeđen kada mu je titogradska (podgorička) *Pobjeda* objavila priču koja je zbog intervencija, po njegovom pričanju, bila unakažena.

Sijarić je često hvalio govor rodnog kraja, iako se u dobroj mjeri razlikovao od književnog, Ćamil bi rekao „ali ne u bitnome“. Govorio je da je taj jezik jako bogat leksikom, slikovit i sočan. Smatrao ga je pravim poetskim jezikom, pravom poezijom. Njegovo je, kaže, bilo samo toliko da ga sačuva. Bio je vezan za Bihor „i nosio ga zajedno s njegovim jezikom, junacima i predjelima u kojima su živjeli ti junaci“. ²⁸ I u radovima o Ćamilu često provijava mišljenje da su njegovi Bihorci vlasnici jednog izvanrednog jezika, te da im

²³ V. Ć. Sijarić, „Prodrijeti u san ljudski“, u: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, 1986, str. 312.

²⁴ D. Trifunović, „Ćamilion“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 76.

²⁵ V. Milošević, nav. rad, 28.

²⁶ A. Hozić, nav. rad, str. 39.

²⁷ H. Muratagić-Tuna, „Tamo gdje se teško živi – lijepo se govori“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 175.

²⁸ N. Vuković, nav. rad, str. 58.

je „u jeziku sva snaga, sve oružje, sve bogatstvo, sva religija“.²⁹ Smatra se da je Sijarić izgledom, misliju i jezikom vrlo uspješno individualizirao likove u gotovo svim svojim djelima. Velibor Gligorić kaže da Sijarićevi junaci „govore u granicama svog životnog iskustva i svesti, jezikom koji ima svoju osobenost, niklu na zavičajnom tlu, a u bojama jedne prirode koja je resko elementarna“.³⁰ Muhamed Filipović ističe da su se Ćamilovi likovi natjecali u govoru, da Ćamil „nikada nije htio da iznevjeri svoje autentične govornike i da ih izvede iz svijeta njihovog autentičnog jezika i govora. Tu jezik nije bio sredstvo stilskog obilježavanja već sama bit pripovijedanja. On je, dakle, bio svećenik riječi i to onakve kakvu su jedino znali i izricali njegovi junaci“.³¹

Ipak, naše mišljenje je malo drugačije. Mislimo da se između jezika i stila kojim se Sijarić služio u svom bogatom književnom opusu i jezika njegovog zavičaja ne može staviti znak jednakosti. Nisu u pravu oni koji misle da je Sijarić samo preslikavao jezik svog zavičaja, jer postoje brojne jezičke crte karakteristične za Sijarićev zavičajni jezik, a one nisu prisutne u njegovom djelu (npr., poznato je da zamjenica *šta* u Sijarićevu zavičaju nema genitiva *čega* /uzima se prijedlog i oblik nominativa: *zbog nešta*/, međutim, Sijarić ga upotrebljava. Sijarić nema ni oblika zamjenica *ne*, *ve*: *nas*, *vas* /*on ve gleda*/, nema zamjenice *njin*; ne služi se prijedložno-padežnom konstrukcijom /*traži iz Novice*, nema socijativne oznake uz instrumental oruđa /*šumi sa svilom*/, slabo se služi imperfektom, nema oblika *radu*, *nosu*...) itd.

S druge strane, Sijarić je upotrebljavao jezičke crte koje uopće nisu zastupljene u njegovom zavičaju, kao npr. ikavizme *trpila* (RB,³² 29), *vidili* (RB, 29), *ostarila* (B,³³ 73), *lebdila* (KKČL,³⁴ 96), *sjediti* (B, 140), *presjedila* (KKČL, 105), zatim imenicu *Nijemac* (KKČL, 120), a ne onako kako Bihorci kažu *Njemac*.

U Ćamilovom zavičajnom govoru kada je u pitanju upotreba suglasnika *h* postoji razlika između pripadnika različitih konfesija; pravoslavci su ga izgubili, muslimani sačuvali. Očekivali bismo da Sijarićevi likovi muslimanske provenijencije tako i govore. Međutim, u romanu Bihorci (1981) na str. 201. nalazimo *maniti* (opanci) umjesto *mahniti*; zatim *zanijati*, bez *h* u RB (55...) i B (9) itd.

²⁹ I. Rebronja, „Drumovi u delima Ćamila Sijarića“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str.73.

³⁰ „Čudan svet“, u: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, Sarajevo, 1986, str. 210.

³¹ „Ćamil Sijarić – povodom jedne smrti“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str. 12.

³² *Ram Bulja*, Svjetlost, Sarajevo, 1953. i 1981, u daljem tekstu RB.

³³ *Bihorci*, IRO „Veselin Masleš“, Sarajevo, 1981, u daljem tekstu B.

³⁴ *Kuću kućom čine lastavice*, IRO „Veselin Masleš“, Sarajevo, 1981, u daljem tekstu KKČL.

U bihorskom kraju upotrebljava se prefiks *pre-*, a Sijarić upotrebljava netipične oblike sa *ije*: (umjesto *pređe*) *prijede* (RB, 60). U djelima ovoga pisca, u govoru likova, Bihoraca, našle su se riječi u kojima je izvršeno ne-standardno jotovanje, iako ono, prema mišljenju D. Barjaktarevića, u bihor-skoj govornoj zoni nije izvršeno zbog nepoznavanja refleksa *je*, pošto je stari glas *jat*, u starijem jezičkom sloju zamijenjeno refleksom *e*.³⁵ Sijarićev Osman kaže: Gaziš li ga gaziš, ti *đetiću* (RB, 82).

U Ćamilovom kraju veoma je rasprostranjeno sažimanje vokala u m. r. jed. radnog glagolskog pridjeva, ali ovu osobinu Sijarić gotovo da nije koristio u svom djelu za karakterizaciju govora svojih likova.

Imenice tipa *Ibro*, *Meho*, *Tufo*, u Sijarićevom kraju upotrebljavaju se samo tako, i mijenjaju se *Tufo*, *Tufa*, *Tufu*. Međutim, kod Sijarića U RB nalazimo *Tufa* (68...), *Tufi* (75), žao mi brata *Tufu* (67), i pridjev *Tufin* (67...). Isto i u B *Šali* (84), gleda u *Maljušku*: Maljuško (B, 36), što je netipično za Bihor.

Sijarić upotrebljava konstrukciju *po* i akuzativ za obilježavanje cilja radi kojeg se vrši radnja (doći *po* mene /RB, 69; RZR,³⁶ 85...), zatim instrumental osnovne karakteristike, nekad je *čobančetom* gledao svoju majku (RB, 66), on je *djetetom* sjedio na njoj (B, 205), koji su nepoznati u Ćamilovom kraju.

U Sijarićavom zavičaju, kao i drugdje, pridjevi se bez obzira na vid, mijenjaju po promjeni određenog vida, ali Sijarić ih češće mijenja po imeničkoj promjeni: na *gipku* konju (RB, 15), u *bijelu* ruhu (B, 161) itd.

Od glagolskih priloga Sijarićev kraj zna samo za glagolski prilog sadašnji, ali u Sijarićevom djelu ima i priloga vremena prošlog, kako u govoru likova tako i u njegovom govoru: *zaboravivši* (RB, 26), *pogledavši* (RB, 105)...

U djelu Ćamila Sijarića prisutne su konstrukcije tipa: *hoće gledati* (RB, 126), *hoće udariti* (RZR, 22), iako nisu svojstvene Sijarićevom zavičajnom govoru.

Interesantna je i činjenica da se Sijarić dosljedno služi prezentom glagola *sretnem*, koji se inače u njegovu kraju uvijek upotrebljava u liku *sretem*...

Brojni pridjevi *troji*, *troje*... nisu poznati u Sijarićevom kraju, ali se Sijarić njima služi i to za karakterizaciju govora likova: *troje* opanke (RB, 80). I da ne nabrajamo više.

Sijarić je u više navrata govorio da se jezik pisca mora razlikovati od jezika likova³⁷ i da je nastojao tu razliku održati. Pokazalo se da u tome nije bio sasvim dosljedan. U njegovom govoru i govoru njegovih likova vrlo če-

³⁵ V. *Bihorski govor*, ZbFF u Prištini, 1966, III, str. 47.

³⁶ *Raška zemlja Rascija*, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1981, u daljem tekstu RZR.

³⁷ V. H. Muratagić-Tuna, „Zavičajni jezik u književnom djelu Ćamila Sijarića“, Književni jezik, 24/1–2, Institut za jezik, Sarajevo, 2013.

sto su prisutne standardne i nestandardne forme (*djeverovi* i *đeverovi*, *okretati* i *okrećati*, *gumno* i *guvno*), pa se stvara slika kolebljivog i nedosljednog odnosa Sijarićeve diferencijacije na relaciji jezik pisca i jezik likova. U stvaranju svog djela služio se elementima zavičajnog govora, ali ne u onoj mjeri da bi se njegov jezik kvalificirao kao narodski, te da je Ćamil pisac koji je dobro poznao jezik i njegove zakonitosti, da je samo naizgled slikao svoj zavičaj i svoj zavičajni jezik, i u njemu sandžačkog/bihorskog čovjeka. Unošenje u djelo jezičkih osobina netipičnih za zavičaj opravdava se jedino time što književno djelo ne mora biti faktografski istinito, jer pisac stvara svijet za sebe. Ćamil je očito slikao čovjeka i njegov život u širokom, univerzalnom spektru, ali od bihorske svile i duše.³⁸

Osvrnut ćemo se i na tvrdnju da se Ćamilov Bihorac „okamenio u svoje jeziku i u svome selu kao u mineralu, daleko od puteva, mijena i bura, i tako vječno traje“³⁹, jer smatramo da ona nije tačna. Dovoljno je podsjetiti na Kaplara iz *Bihoraca* i vidjeti u kojoj mjeri se njegov jezik promijenio. On umjesto *hodža* i *hadžija* kaže *svešteno lice*, umjesto *Allah bog*, umjesto *dova molitva* itd; a tu su i „nove“ riječi *atmosfera*, pravni termini, mada pogrešni, *korpus je delikt* itd. Što znači da je Sijarić prihvatao i u svoje djelo ugrađivao jezičke promjene koje je novo vrijeme donosilo u njegov kraj.

Više je nego jasno da je Ćamil uljepšavao i kitio svoj umjetnički izraz, ali, unatoč tome, on djeluje sasvim prirodno. Midhat Begić ističe da je Ćamilovo umijeće pisanja uvijek bilo stilsko, „s bojom i zvukom koji se neprestano preobličavaju kao široko rasprostrto ćilimsko pletivo u kome ljudi sami sebe, i prste i oči i glas, upliću. Podloga je tog umijeća balkanska, ali u toj podlozi je šara, arabeska, ornament sa istoka. Jedno s drugim je uvijek do u srž stopljeno i kao lirski treptaj i kao epsko prostranstvo. Od tog sklada koji nikada ne smije biti okrnjen priča je užitak“.⁴⁰

Mnogi su se pitali da li je Sijarić bolje pisao ili govorio?

Ćamil je mislio da treba „pisati tako da nema razlike između pisati i govoriti, između svakidašnjeg i čudesnog, između poezije i proze“.⁴¹ Ipak, isticao je da se komotnije osjeća kad priča, a stegnutije, kad piše – „To je kao da stanem pred fotografski aparat – a tada se valjda svi 'ukupimo'“.⁴²

³⁸ V. Milošević, *nav. rad*, str. 34.

³⁹ V. Cerović, „Likovi tragičnih epigrama“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 138–139.

⁴⁰ „Sijarićevo umijeće“, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. IV, priredio Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 434.

⁴¹ Svetlana Kalezić-Radonjić, „Sijarićev poetski govor u romanu Raška zemlja Rascija“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 168.

⁴² H. Bašić, „Ćamil Sijarić – između usmene i pisane riječi“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str. 111.

O govornom i pisanom jeziku Ćamila Sijarića postoje podijeljena mišljenja. Jedni tvrde da je bolje govorio, jer je usmene priče, kako kaže Husein Bašić, „pričao opijajućim glasom, uz nenamješten i prirodni izraz, koji je pratila njegova odnjegovana pisarska ruka, koju nikad nije pokrenuo brže i više, do toliko koliko je trebala da pomogne njegovom glasu i utisku koji želi da stvori“.⁴³ I Milorad Milić misli da je Ćamilova izgovorena riječ bila jača od pisane.⁴⁴ Žarko Đurović kaže da je Ćamil u priči bez premca, da je Ćamil pričanje shvatao kao vrstu teatra.⁴⁵ Dragomir Brajković smatra da su Sijarićevo usmeno pripovijedanje i njegova pisana riječ tekli jednostavno i prirodno, ali da je Sijarić usmeni govor stilizirao, „saobrazio ga u poseban tip priče, znajući da je *priča duši poslastica*“.⁴⁶ Mali je broj onih koji misle da je bolje pisao.

Najviše je onih koji tvrde da je podjednako dobro pisao i govorio Tako su mislili: Izet Sarajlić, Josip Osti, Mira Alečković i dr. Dejan Đuričković jasno ističe da je osim Ćamila, „možda još samo Krleža govorio kao što je pisao i pisao kao što je govorio“.⁴⁷ M. Alečković govori o Ćamilu kao izvanrednom pripovjedaču i velikom usmenjaku, koji je pričao „kao da sladi svaki zalogaj rečenice svojim čudesnim jezikom“.⁴⁸ Branko Ćopić ga je smatrao majstorom lijepog jezika.⁴⁹ Mislimo da je najbolji odgovor dao Nikola Kovač rekavši da je Sijarić „stvaralac kod koga su se u istoj ravni sustizali usmeni pripovjedač i pisac“.⁵⁰ U jednom se svi slažu, da je njegov jezik, govorni i pisani, osoben i specifičan, i veoma sličan „običnom“, govornom jeziku. Kaže se da su Sijarićeve ličnosti obični ljudi, često grubi, nesvakidašnji u jednostavnosti, kao što je jednostavan i stil piščev koji ponavljanjem i jedrom leksikom podsjeća na narodno pripovijedanje u formalnom smislu“.⁵¹

Sudovi nisu jedinstveni ni kada se radi o žanru u kojem se Sijarić najbolje i najpotpunije izražavao. Ima mišljenja da se Sijarić najbolje iskazivao u kratkim pričama, odnosno novelama. Kaže se da u njima nema, onoga što je svojstveno njegovim romanima, pretjeranih izliva „lirskog subjektivizma i

⁴³ „Mogao je pričom čovjeka s vješala da skine“, str. 84.

⁴⁴ „Tako je govorio Ćamil“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 101.

⁴⁵ „Rječiti narator“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 148.

⁴⁶ „Svežina lirske naracije“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 158.

⁴⁷ „Ćamilova priča“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str.14.

⁴⁸ „Vita ruža iz Sahare“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str.124.

⁴⁹ Nav. rad, str. 125.

⁵⁰ Nikola Kovač, „Ćamil Sijarić, Pisac opsjednut pričom“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str. 140.

⁵¹ M. Bogićević, „Strasti i čežnja gorštaka“, u: *Lik i lirska slika u delima Ćamila Sijarića*, Priboj, 1979, str. 70.

epske raspričanosti⁵², a opet je sve ispričano kao u bajci. Drugi misle da je Sijarićev najveći sklad u njegovim većim djelima, romanima, u koje su pojedine priče sasvim utonule.⁵³

Mislimo da su zagovornici prvog stava u pravu, tj. da je Sijarić majstor kratke priče. Dovoljno je sjetiti se njegovog pripovijedanja u pričama: *Hrt*, *Put*, *Bunar*, *Konj*, *Koza* itd.

Da li su književnici (književni kritičari, teoretičari književnosti) i lingvisti na isti način valorizirali Sijarićev jezik?

Interesovanje za djelo Ćamila Sijarića bilo je nejednakog intenziteta. Dugo je vladao muk, naročito sa strane bošnjačkog književnog establišmenta. Vremenom se intenziviralo i kompletiralo. Preovladavaju pozitivni stavovi, ali ima, doduše rjeđe, i negativnih.

Književnici bez izuzetka afirmativno govore o jeziku Ćamila Sijarića. Izdvojili smo nekoliko interesantnih zapažanja.

Rajko Petrov Nogo, pjesnik, ocijenio je da Sijarić „ima izvanredan jezik, jezik koji ima supstancu, koji tu supstancu čuva, koji ima kontinuiteta sa tradicijom i sa našom narodnom krepkom riječju“.⁵⁴

Velimir Milošević, također pjesnik, kaže da je Sijarićev jezik „bio pitom, pitak i bujan, živ i životvoran. To je jezik oran i razgovoran, obojen bojama bodrim i jarkim, čovekolikim slikama i pojavama, živim i živopisnim sadržajima. Jezik samo njegov – njegov i njegovog Bihora. Taj jezik ga je uveo u literaturu.“⁵⁵

Književnik Dragomir Brajković govori da Ćamilov lirizam izvire iz jezičkog bogatstva, plastičnosti pripovijedanja i melodioznosti njegove rečenice. „Sijarićeva rečenica izvire, pleše i igra po meri osećanja i po nalogu samog sadržaja.“ Govori o tome da je Sijarić prikazao mali kosmos koji ima obilježja velikog svijeta i da će ostati očaran svako ko se u to malo čudo zagleda „lepoto i svežinom jezika, jednostavnošću i sigurnošću kojima se i najveće istine i najsloženije situacije mogu saopštiti tečno i prirodno“. Zaključuje da se kod nas tako više niti priča, niti pripovijeda, ali unatoč tome, Sijarićevo kazivanje ne zvuči anahrono „već kao novo, privlačno ostrvo na kome sve žubori: i gora, i voda, i priča sa usana nevidljivog kazivača, velikog maga reči“.⁵⁶

⁵² R. Vučković, „Lirizam i simbolika u novelama Ćamila Sijarića“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 21.

⁵³ V. M. Begić, „Sijarićevo umijeće“, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. IV, priredio Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998, str. 434.

⁵⁴ V. Lik i lirska slika u delima Ćamila Sijarića, Priboj, 1979, str. 156.

⁵⁵ Nav. rad, str. 26.

⁵⁶ „Svežina lirske naracije“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 157–158.

Tvrtko Kulenović, književnik, književni kritičar i teoretičar, ushićeno govori o tome da je Ćamil pisao fantastične pripovijetke „sa onom fantastičnom sposobnošću uranjavanja u ljudsku sudbinu, onim fantastičnim jezikom koji je već sam po sebi bio umjetnička kreacija najvišega reda“.⁵⁷

Borisav Mihajlović Mihiz, književni kritičar, još je u recenziji, napisanoj povodom nagrađivanja romana *Bihorci*, prepoznao kvalitet Sijarićevog jezika, ocijenivši da je narodni, ali stiliziran i aromatičan. „Negde na pola puta između metaforičnosti narodne poezije i stroge zakonite, surove svedenosti Andrićevog stila, on je uspeo da neoštećen u sebe uvuče elemente narodne sintakse, one vukovske, da bude plastičan i poetičan, ali ne na štetu svog proznog karaktera.“⁵⁸

Radojica Tautović, pjesnik, podržava Sijarićeva traganja i napore da mu naracija bude u skladu s prirodnim govorom, odnosno s prirodom govora žive riječi, ali zahtijeva zakoračivanje „na višu stepenicu književnog jezika i savremene misli“.⁵⁹

Drugačiji stav zastupa književni kritičar Miloš Bandić. Vidi se to po samom naslovu njegovog teksta (*Veličanje prosječnosti*). Govori o tome da je Ćamilov roman *Bihorci* običan i svakodnevni, da je prosječan, i vrlo ironično zaključuje kako svi znamo za kult i mit Dobrice i Vaska, a kako je onedavna „u naš literarni život ušla još jedna neprikosnovena kategorija: kult Ćamila Sijarića. Blago nama!“ Bandić, kako smo naprijed rekli, Sijariću zamjera zbog regionalističkog jezika impregniranog folklornim izrazom, ali i zbog stila koji je „pun pukotina“. Kaže da Sijarić često upotrebljava deskriptivne rečenice i uzrečice, da nisu rijetke nedovoljno pismene i arhaične stilizacije.⁶⁰

Vuk Krnjević također zamjera Sijariću zbog toga što se služi zastarjelim proznim kazivanjem, ali i zbog toga što ne slijedi aktuelnije, modernije, književne pokrete, što je tematski neinteresantan itd.⁶¹

Ovakve stavove anulirali su brojni proučavaoci Sijarićevog djela. Najprije Midhat Begić, zatim Dejan Đuričković, Nikola Kovač, Enes Duraković, Fahrudin Rizvanbegović, Enver Kazaz, Vuk Cerović, Zdenko Lešić, Alija Pirić, Muhidin Džanko, i još mnogi drugi.

Ćamilovim jezikom detaljnije su se bavili lingvisti.

⁵⁷ „Ćamilovi putopisi“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANU-BiH, Sarajevo, 2003, str. 117.

⁵⁸ V. Zbornik: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, 1986, str. 184–185.

⁵⁹ „Mitska simbolika u realističkoj priči“, u: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, 1986, str. 226.

⁶⁰ V. Zbornik: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, 1986, str. 212, 214. i M. Džanko, „Kritika o Ćamilu Sijariću“, u: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003, str. 168.

⁶¹ „U trenucima nadahnuća“, u: *Kritičari o djelu Ćamila Sijarića*, ANUBiH, knj. 8, 1986.

M. S. Lalević je prvi lingvist koji se osvrnuo na jezik i stil Ćamilovih *Bihoraca*. Sijarićev stil uspoređuje sa izrazom poznatih pisaca, od S. M. Ljubuške do P. Kočića. Kaže da Sijarić zna šta znači snaga jezika, šta znači ljepota stila, da umije da se služi jezikom kako bi postigao željeni utisak, da izazove planirane slike i doživljaje. Zna šta može jezikom kao moćnim oruđem i oružjem. Zaključuje da je to „odista velika majstorija. Ko to ume, on je sposoban da govori svakome šta hoće, šta misli, šta oseća. Od prvog reda i prve rečenice, od prve slike i prvog jezičkog i stilskog efekta poznaćete da je to oslobođen pisac, da se izražava kako misli da je najprirodnije i najprikladnije.“ Lalević dodaje da Sijarić zna jezik, da ga osjeća, da ga nosi u srcu i na usnama, ali navodi i neke nedostatke. Kaže da Sijarić nije u svemu tako „besprekoran i dobar. Ima kod njega nepažnje, aljkavosti, gotovo nebrige. Pravopis je neujednačen, interpunkcija nedosledna i nemarna do nepravilnosti i aljkavosti. Ima reči koje ne idu u književni jezik, neodlučnosti i dubleta, a tako i oblika, pa i čitavih konstrukcija.“⁶²

Možemo se složiti s mnogim Lalevićevim tvrdnjama, jer smo došli do sličnih zaključaka, ali se ne možemo složiti sa tim da nije dobro što Sijarić upotrebljava riječi koje ne idu u književni jezik. Odveć je poznato da pisac ima pravo da se takvim riječima služi, jer karakterizira jezik likova jezikom sredine u kojoj žive. Sijarić je u svom stvaralaštvu prihvatio živu riječ, a novije jezičke teorije to prihvataju kao novi i trajni kvalitet u kreiranju proznih djela, i ne samo njih.

Jezikom Ćamila Sijarića bavio se i Savo Stevović.⁶³ U svojoj se doktorskoj disertaciji primarno zanimao za njegovu dijalekatsku osnovu, mada smo se mi mnogo ranije osvrnuli na ovaj problem u doktorskoj disertaciji u kojoj je analiziran cjelokupni jezik i stil ovoga pisca.⁶⁴

Stevović smatra Sijarića velikim piscem i čovjekom koji je izvanredno dobro osjećao i poznao jezik, tj. njegove zakonitosti. Kaže da kod Sijarića ništa nije slučajno, sve je „u funkciji suptilnijeg književnog kazivanja“. Napominje da naratori, porijeklom seljaci, upotrebljavaju riječi koje potiču iz jezičke arheologije, iz leksičkog depadansa, ali to nisu riječi koje ne razumije savremeni čitalac.⁶⁵

Akademik, lingvist, Asim Peco, analizirajući imena u *Bihorcima* Ćamila Sijarića i *Dervišu i smrti* Meše Selimovića, kaže da se Sijarić služi čistim narodnim govorom koji malo standardizira.⁶⁶

⁶² Jezik i stil „Bihoraca“, Naš jezik, n. s. knj. VIII, sv. 1–2, Beograd, 1956, str. 37.

⁶³ *Jezik Ćamila Sijarića s osvrtom na dijalekatsku osnovu*, UNIREKS, Podgorica, 1997.

⁶⁴ *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, DAMAD, Novi Pazar i Filološki fakultet, Priština, 1993.

⁶⁵ Nav. djelo, str. 49.

⁶⁶ „Lično ime u Sijarićevom romanu Bihorci“, u: *Pisci i njihov jezik*, Prosveta, Beograd, 1995.

Svetlana Kalezić-Radonjić je u analizi poetskog govora samo jednog Ćamilovog romanu */Raška zemlja Rascija/*) potvrdila glavne karakteristike njegovog stila, na koje su jezičari davno ukazali. Kaže da se Ćamilov govor kreće između poetskog i svakodnevnog i stvara neobičnu leguru, da u rečeničnom ritmu čuva nešto od muzike epskog deseterca, da je djelo protkano brojnim lirski intoniranim segmentima, da se za građu ritma služi razgrađivanjem govornog niza (*Kajmakam je bio star čovjek. Visok i stasa, uprkos godinama, prava* (81), ponavljanjima, da se obilato služi figurama dikcije (asonancama, aliteracijama, paranomazijama, anadiplozama, anaforama, epiforama...) i figurama konstrukcije (inverzijom, elipsom, asindetonom, polisindetonom, retorskim pitanjem...), dugim i kratkim rečenicama, te naročito bogatom leksikom.⁶⁷

U suštini, stav književnika i književnih kritičara primarno je impresionistički, što je i normalno, jer samo dobra djela mogu izazvati impresiju. Međutim, oni ponekad olahko iznose određene tvrdnje, najčešće bez dokaza. Tako, npr. gotovo svi govore da se Sijarić služio bogatom leksikom. To je olahko izrečena konstatacija. O leksičkom bogatstvu bilo kojeg autora, bilo kojeg funkcionalnog stila može se govoriti samo na osnovu tačnih podataka, tj. prebrojavanjem svih leksema, a to nije nimalo jednostavno, čak i pomoću kompjutera, jer kompjuter ne može razlikovati *lijepo* kao pridjev i *lijepo* kao prilog; bila bi to jedna leksema, a tek da ne govorimo o prenesenim značenjima riječi itd. (Jedan je par iz Francuske, kako piše istaknuti historičar ideja A. O. Laveyou */Lavdžoj/*, u knjizi *Izveštaj Američke asocijacije za moderni jezik*, 1934, potrošio dvanaest mučnih godina kako bi definirao riječ *romantizam* i utvrdio da riječ *priroda* ima šezdeset značenja.). Novijim, egzaktnim, istraživanjima pokazalo se da se Šekspir i nije služio baš tako bogatom leksikom, kako se često tvrdilo; u cjelokupnom svom djelu upotrijebio je samo 24.000 hiljade riječi. Niko ne bi mogao povjerovati da je Puškin upotrijebio gotovo isti broj leksema (22.000) iako je napisao mnogo manje djela, Milton samo 8.000, Homer 9.000, kao i Pavić u *Hazarskom rečniku*, u *Starom zavjetu* našlo se samo 6.000 riječi, a u *Novom*, još i manje, samo 4.800. Ako običan čovjek komunicira sa oko 2.000 leksema, prirodno je očekivati da se književnici, kao kreatori jezika, služe znatno većim brojem riječi. Našim piscima stoji na raspolaganju nekoliko stotina hiljada riječi. Obradeno je više od 300.000. Pretpostavlja se da ih ima više od 500.000. Cjelokupno jezičko blago na prostoru bivšeg nam zajedničkog srpskohrvatskog jezika još je uvijek neistraženo. Koliko je leksema Sijarić upotrijebio u svom djelu još nije utvrđeno, osim za neke specifične. Tako smo mi, u spomenutoj tezi, govorili o svim jezičkim

⁶⁷ Svetlana Kalezić-Radonjić, „Sijarićev poetski govor u romanu *Raška zemlja Rascija*“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 167.

pojavama, dali frekvenciju alternativnih oblika, kao i broj leksema porijeklom iz drugih jezika (npr., u romanu KKČL Sijarić je upotrijebio 329 leksema iz orijentalnih jezika, bez vlastitih imenica, a one se ponavljaju 2.958 puta. Prosječno, u svakom djelu našlo se između 15 i 18 riječi orijentalnog porijekla).

Lingvisti svoje sudove donose poslije detaljne analize jezičkih pojava. Utvrđuju u kojoj mjeri i iz kojih razloga se odstupa od pravila standardnog jezika. Pokazuju leksičku i gramatičku sinonimiju, sinonimiju padežnih oblika, rečenične modele, prisutne stilske postupke, itd. i sve to potkrepljuju primjerima, s tačno naznačenom stranicom na kojoj se nalazi pojava koja se komentira. Zato u valorizaciji jezika Ćamila Sijarića treba uzeti u obzir sudove i književnika i jezičara, ali se treba više držati sudova jezičara jer su oni egzaktniji.

Može li se Sijarićevo pripovijedanje uspoređivati s pripovijedanjem drugih pisaca?

Već smo rekli da Sijarićev govor uspoređuju sa sokratovskim i zavodljivim Šeherzadinim. Uspoređivali su ga i sa Andrićem, Mešom Selimovićem, Brankom Ćopićem, Krležom i dr. Mira Alečković kaže da su Andrićeve priče sažetije od Ćamilovih. Andrić je pričao smirenije, birao je riječi, ali su mu misli često bile protkane sjetom. Ćamilovo pripovijedanje je sporije i tiše, puno životnih strasti i spontano. Imali su i nečeg sličnog. Ta se sličnost ogledala u tome što se kod obojice osjeća ista filozofija. Zaključuje da između Branka, Andrića i Sijarića ne vidi razlike (ističući da svi pišu srpskim jezikom) „sem onih u bogatstvu i lepoti jezika u njihovim delima“.⁶⁸

I Žarko Đurović uspoređuje Sijarića s Andrićem. Smatra da postoje uočljive razlike. Andrića vidi kao mudrog čitaoca, a Sijarića kao neumornog pričaoca. Andrić je Sijarića pomno slušao, kada je za to imao prilike, ne izgovarajući niti jednu jedinu riječ. „Bio je očaran Ćamilovom maestralnom retorikom, koja žubori poput najnemirnijeg slapa“.⁶⁹

Asim Peco, u već spomenutom radu o ličnim imenima u *Bihorcima* i *Dervišu i smrti*, govori o tome da se stil njihovih autora razlikuje, iako autori oba romana pišu o ljudima iz iste društvene sredine, čak i o ličnostima iz istog društvenog sloja. Selimovićeve rečenice su klasične, filozofske misli, Sijarićeve izlomljene, skoro u dijalekatskom obliku, bez ikakvih dubljih poniranja. Razlike u stilu ovih pisaca posljedica su njihovog obrazovanja (Selimović je bio profesor književnosti, Sijarić pravnik), a još i više njihovog, samo njima svojstvenog stila, a one su se očitovala i u stilu njihovih literarnih junaka. Sijarić piše o običnim ljudima, slijedi njihov govorni obrazac, pa se ne može ni očekivati prefinjen jezik, kakav nalazimo u Selimovićevom djelu.⁷⁰

⁶⁸ Nav. rad, str. 133.

⁶⁹ Nav. rad, str. 148.

⁷⁰ *Pisci i njihov jezik*, Prosveta, Beograd, 1995, str. 416.

Nikola Kovač uspoređuje Ćamila s Brankom Ćopićem i kaže da je „posjedovao takav dar, i poslije Branka Ćopića, u ovom vijeku, bio je možda posljednji veliki usmeni pripovjedač u Bosni i Hercegovini“. ⁷¹

Važno je napomenuti da je Sijarić osjećao naročito zadovoljstvo kada je neko pronalazio dodirne tačke između njega i Andrića.

Skrenut ćemo pažnju i na činjenicu da proučavaoci književnog djela Ćamila Sijarića imaju ponekad kontradiktorne stavove.

S jedne strane, Sreten Asanović govori da je čitajući priče Ram Bulja bio fasciniran Ćamilovom svojevrsnom lapidarnošću i jednostavnošću. ⁷² Sofija Kalezić-Đuričković vidi svojevrsnu škrtoš dijaloga i monologa u *Raškoj zemlji Rasciji*. ⁷³ S druge strane, Dragomir Brajković kaže da je u priči bio opširan, da mu je pričanje bilo zakićeno i začinjeno, razgranato i razbokoreno. ⁷⁴ Da, ali Sijarić je svoju široko razvijenu rečenicu često svodio na monoremu ili diremu, na jednu ili dvije riječi. O tome smo pisali u radu *Poetološka i lingvistička struktura jakih pozicija teksta Ćamila Sijarića*. ⁷⁵

Na kraju, nešto treba reći i o tome kako se imenuje jezik kojim je Ćamil govorio i pisao.

Mira Alečković u svojim sjećanjima piše da je Ćamil bio „izvanredan pripovjedač i veliki usmenjak prelepog srpskog jezika“. Čak tvrdi da je Ćamil govor svoga kraja nazivao najljepšim srpskim govorom, da je cijenio Vuka Karadžića i pominjao srpsku narodnu poeziju „prirodno smatrajući da u nju ulaze i pesme njegovog zavičaja“. ⁷⁶ Miloš Đorđević piše da je „Sijarić (je) u sistemu naracije stvorio romanesknu sliku koja ga čini piscem istorije vrednosti srpskog romana i književnog jezika“. ⁷⁷

U spomenutom razgovoru, koji smo obavili s Ćamilom 5. marta 1989, rekao je da piše zetskosandžadžkim, očito misleći na zetskojužnosandžadžki dijalekat, i objasnio da je „to izuzetno razvijen jezik, s akcentom kojim se karakteriše sarajevska sredina“ (str. 173). Iz sadašnje perspektive to bi značilo da je stvarao na crnogorskom i bosanskom. Ipak, mislimo da Sijarićev jezik treba imenovati onako kako se imenovao u vremenu u kojem je stvarao.

⁷¹ Nav. rad, str. 139.

⁷² Nav. rad, str. 145.

⁷³ Sofija Kalezić-Đuričković, „Antropološki profil žene u Raškoj zemlji Rasciji“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 125.

⁷⁴ „Lirski ego Ćamila Sijarića“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str.162.

⁷⁵ U: *Književno djelo Ćamila Sijarića*, Posebna izdanja, knj. 10, ANUBiH, Sarajevo, 2003.

⁷⁶ Nav. rad, str. 134.

⁷⁷ „Retorika i sistem naracije (Mojkovačka bitka Ćamila Sijarića)“, u: *Naracijski tokovi/ O književnom stvaralaštvu Ćamila Sijarića*, CANU, knj. 91/32, Podgorica, 2008, str. 77.

Zaključne napomene.

Odveć je jasno i poznato da stil govorne i pisane riječi mora imati glavno mjesto u nastavi kako bi se na najbolji način njegovala kultura izražavanja onih koji stasavaju. S obzirom na to da se Ćamilova izgovorena riječ izuzetno cijenila, smatramo da Ćamilove zapise sa radija (kažu da su sačuvani) treba učiniti dostupnim svim institucijama u kojima se jezik uči i tumači da im posluže kao model dobrog pripovijedanja. Treba uključiti u programe veći broj njegovih raznorodnih književnih ostvarenja u svim sredinama bivše nam zajedničke domovine (prije svega esej *Oslobođeni Jasenovac*), jer, unatoč sve-mu, Ćamil nije regionalni pisac, nije folklorni pisac, nije tradicionalni pisac. On je pisac koji je vrlo uspješno objedinio lirski i epski zvuk, dramski ton i glas misaonosti.

Mogli smo vidjeti da je njegovo pisanje i govorenje, njegovo izgovoreno i napisano, ocjenjivano najčešće pozitivno. Proučavaoci su pokazali da Ćamilov jezik ima veoma mnogo sličnosti s jezikom njegovog zavičaja, ali i to da je primarno poetski i izgrađen. Upotrebom odgovarajućih jezičkih sredstava Ćamil je stvorio izuzetne poetske slike u kojima se i ogleda snaga i veličina njegovog stvaralaštva. Spajanjem uzajamno nespojivih elemenata, odnosno udaljenih registara jezičkog sistema, pokazao je nesagledive mogućnosti jezičkog stvaralaštva, te stvorio estetičke kategorije kao prateće momente leksičko-semantičkih promjena (kao npr. u naslovu *Kad djevojka spava, to je kao da mirišu jabuke*). Otuda u njegovoj govornoj i pisanoj riječi nalazimo probran rječnik i sintaksu podešenu prema potrebama sadržaja.

U suštini, Ćamil je gotovo uvijek nalazio pravu riječ, emotivnu i referencijalnu, izgovarao lijepo sročene rečenice. Imao je istančano jezičko osjećanje, bio je vješt u jeziku i zato mnogima zanimljiv. Proučavaoci njegovog jezika ga uglavnom svrstavaju u sam vrh naših pisaca, jer su se najčešće oduševljavali ljepotom jezika i stila kojim se služio. Njegov jezik ima „lik slike i zapis duše“.⁷⁸ Bio je uzor mnogim piscima, najviše onima iz rodnog Bihora. Međutim, nijedan mu nije ravan; samo je jedan Ćamil.

Sasvim na kraju. Ćamil nas je pomalo zbunio kada nam je prilikom našeg posljednjeg razgovora rekao da se nikad nije služio pravopisom, ni bilo kakvim rječnikom. Bez obzira na to, rekao je da sebe smatra pismenim čovjekom. Govorio je i o tome da pisac pred čitaoc mora izaći pristojno, mora pisati jasno i pravilnim jezikom; treba da ima reda u izlaganju, ne smije biti nejasan, ne smije se ponavljati, mora pričati zanimljivo⁷⁹ (a to manjka mnogi-

⁷⁸ J. Vukosavljević, *Govoreno i napisano*, Dosije, Beograd, 2001, str. VII.

⁷⁹ „Tamo gdje se teško živi – lijepo se govori“, u: *Ćamil gora razgovora...*, str.172.

ma koji danas pišu). Dakle, sebe je smatrao darovitim piscem, dodali bismo, i govornikom, a takvim su ga, kao što smo vidjeli, uglavnom smatrali i proučavaoci njegovog djela.

Hasnija MURTAGIĆ-TUNA

**VALORISATION OF ĆAMIL SIJARIĆ'S SPOKEN
AND WRITTEN DISCOURSE**

Ćamil Sijarić is one of the greatest and most translated authors of our region. His contemporaries, namely writers, literary critics, linguists, and others, as well as Sijarić himself, have discussed his language used in spoken and written discourse. Most often they emphasize that they listened to him with great pleasure, that he had a natural gift for narration and oration, and that he was connected to native / vernacular speech pattern, as he was largely inspired by the speech of his native land. The contemporaries have compared Sijarić with other writers, but only the most famous ones. However, the author of this paper reveals that Sijarić not only had a natural talent, but had studied the arts of narration and oration, showing also that he had integrated the vernacular speech pattern of his birth region into his literary wording, but not utterly or simply copying it. Sijarić's language is a stylistic one; defined by literary-interpretation-prone experts as an impressionistic one, and discussed by linguists on the bases of exact solid data. The author also reflects on the naming of Ćamil Sijarić's language.

Key words: Ćamil Sijarić, speech, language, style, vernacular speech pattern, Bihor, linguists, authors, literary critics